

BUXGALTERIYA HISOBIDA SCHYOTLAR REJASI: UMUMIY TUSHUNCHALAR VA AMALIYOTDA FOYDALANISH

Shukurov Zafar Nazarovich

Ilmiy rahbar, Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti “Moliya va bank ishi” kafedrasida o’qituvchisi, Zafarshukurov3250@gmail.com

Esonova Shahlo Abdimurot qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Tadbirkorlik va boshqaruv fakulteti “Buxgalteriya hisobi va audit” yo’nalishi 2 kurs talabasi, Esonovashahlo7@gmail.com

ARTICLE INFO.

Kalit so’zlar: Hisob rejasi, hisob turi, bank qarzlari, debitor va kreditorlar, majburiyatlar, daromad, mahsulot tannarxi.

Annotatsiya

Ushbu maqolada samarali buxgalteriya amaliyotida ko’plab ko’nikmalar va bilimlarning talab qilinishi va bu borada buxgalteriya hisobi schyotlar rejasining ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan bo’lib, ushbu maqolada hisoblar jadvali haqida barcha sizni biz bilmagan ma’lumotlarga ega bo’lasiz.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Kirish.

Buxgalteriya hisobida amalga oshirilgan xo’jalik operatsiyalari ma’lum ketma-ketlikda, belgilangan hujjatlarga asoslangan holda ma’lum bir schyotlarda aks ettirib boriladi. Har bir schyot buxgalteriya hisobining alohida ob’yektlari bo’yicha o’zgarishlarni hisobga olish uchun belgilangandir. Samarali buxgalteriya amaliyoti ko’plab ko’nikmalar va bilimlarni talab qiladi va moliyaviy keskinlik, ayniqsa, vaqt va resurslar bilan bog’liq bo’lgan kichik va o’rta tashkilotlar juda muhimdir. Har bir dollar hisoblab chiqiladi va ular haqida ishonchli Bosh kitobda tashkil etish va hisobot berish nafaqat tushuncha va intizomni ta’minlaydi, balki tartibga solish kabi amaliy natijalarga ta’sir qiluvchi jarayonlarning yaxshilanishiga olib keladi. Shuning uchun ham biz buxgalteriya hisobini o’rganish jarayonida avvalo hisoblar jadvalini ya’ni COA haqida bir qancha ma’lumotlarni bilib olmoq’imiz va ish jarayonida qo’lly olishimiz lozim.

COA (Haqiqiylik sertifikatining qisqartmasi, COA - bu qonuniy ravishda sotib olinganligini tasdiqlovchi ba’zi dasturiy ta’minotga kiritilgan hujjat. COA ko’pincha kompyuterga o’rnatilganda dasturning haqiqiylikini tekshirish uchun ishlatiladigan noyob identifikatsiya raqamiga ega) - bu kompaniyaning bosh kitobidagi (GL) barcha moliyaviy hisoblarning ro’yhati. Ular tashkilotning moliyaviy hisoboti tuzilishiga mos keladigan toifalarga guruhlangan. Ushbu GL hisoblari kompaniya amalga oshiradigan har bir moliyaviy operatsiyani toifalarga ajratish va hatto begona odamga ham bitta joyda tashkilot aktivlari, xarajatlari va daromadlari haqida yaxlit ko’rinishni taklif qilish uchun ishlatiladi.

Jadvalning o’zi raqamlangan hisoblar ro’yhatidan iborat bo’lib, unda nomdan foydalaniladi va ushbu hisob qaydnomasiga kiritilgan narsalarning qisqacha tavsifi mavjud. **Freshbooks**(yangi kitoblar) ga

ko'ra, ushbu yuqori darajadagi tavsiflovchilarni oddiygina quyidagicha ko'rish mumkin:

Hisoblar rejasi (COA)-bu kompaniyaning bosh kitobidagi har bir hisobning to'lliq ro'yhatini kichik toifalarga bo'lingan holda taqdim etadigan moliyaviy tashkiliy vosita. U moliyani tashkil qilish va manfaatdor tomonlarga, masalan, investorlar va aksiyadorlarga kompaniyaning moliyaviy holati haqida aniqroq ma'lumot berish uchun ishlatiladi. O'quvchilarga ma'lum hisoblarni topishni osonlashtirish uchun har bir hisoblar jadvali odatda nom, qisqacha tavsif va identifikatsiya kodini o'z ichiga oladi.

Hisoblar jadvali qanday ishlaydi:

Kompaniyalar o'zlarining moliyaviy holatini tartibga solish va manfaatdor tomonlarga, masalan, investorlar va aksiyadorlarga ularning moliyaviy sog'lig'i haqida aniqroq ma'lumot berish uchun hisoblar rejasidan foydalanadilar. Xarajatlar, daromadlar, aktivlar va majburiyatlarni ajratish bunga erishishga yordam beradi va moliyaviy hisobotlar hisobot standartlariga muvofiqligini ta'minlaydi.

Kompaniyaga tegishli bo'lgan har bir hisob ro'yhati odatda hisoblar uning moliyaviy hisobotlarida ko'rsatilgan tartibda ko'rsatiladi. Bu shuni anglatadiki, balans hisobvaraqlari, aktivlari, majburiyatlari va aksiyadorlarning o'z mablag'lari birinchi bo'lib ro'yhatga olinadi, undan keyin daromadlar va xarajatlar to'g'risidagi hisobotdagi hisobotlar.

Kichik korporatsiyalar uchun COA aktivlar hisobi ostida ushbu sub-hisoblarni o'z ichiga olishi mumkin:

- Naqd pul
- Jamg'arma hisobi
- Kichik naqd pul qoldig'i
- Kutilgan tushum
- Depozit qilinmagan mabag'lar
- Inventarizatsiya aktivlari
- Avtomobillar
- Binolar

Majburiyatlar hisobvarag'ida subschyotlar bo'lishi mumkin, masalan:

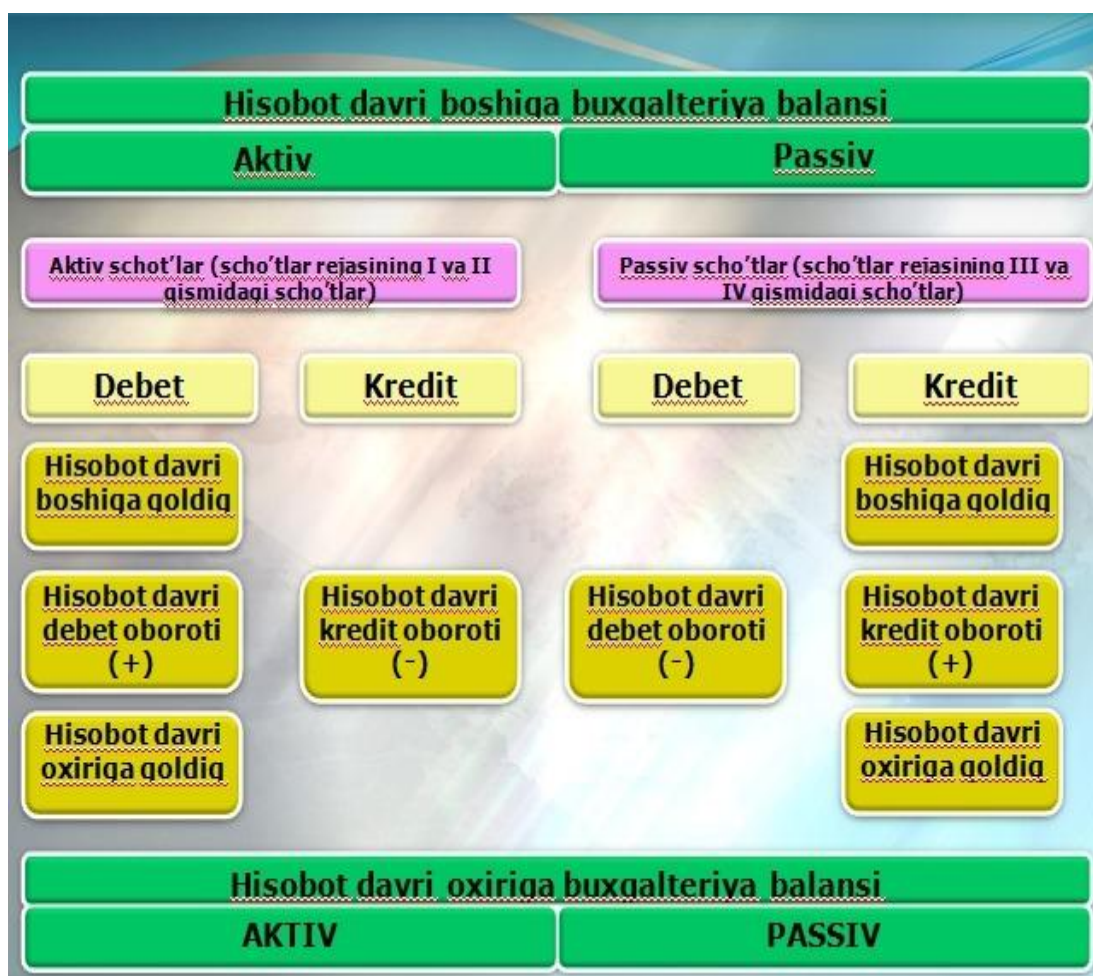
- Kompaniyaning kredit kartasi
- Hisoblangan majburiyatlar
- Ish haqi bo'yicha majburiyatlar
- To'lanadigan eslatmalar

Aksiyadorlarning o'z mablag'larini quyidagi schyotlarga bo'lish mumkin:

Oddiy aksiya

Afzal aksiya

Ajratilmagan daromad

Korxonalar faoliyati hisobini yuritish zaruriyatida korxonaning xo‘jalik jarayonlari natijasida doimo tarkibiy va miqdoriy jihatdan o‘zgarib boradigan xo‘jalik mablag‘lari haqida har doimo ma‘lumotga ega bo‘lib turish talab etiladi. Bu talabni bajarish uchun esa xo‘jalik mablag‘lari va ularning tashkil topish manbalarni hisobda guruhlab borish va tezkor nazorat o‘rnatishi kerak bo‘ladi. Buning uchun buxgalteriya hisobi elementlaridan biri schyotlar tizimidan foydalaniladi.

Buxgalteriya hisobida xo‘jalik mablag‘lari va ularning tashkil topish manbalarining harakati to‘g‘risida ma‘lumotga ega bo‘lish uchun har bir mablag‘, manba va xo‘jalik jarayonlari alohida-alohida raqamlar bilan belgilanadi. Mablag‘, manba va xo‘jalik jarayonlari uchun belgilangan raqamlar buxgalteriya schyotlari deb yuritiladi.

Buxgalteriya hisobi schyotlarining ikki tomoni bo‘lib, bir tomoni «Debet», ikkinchi tomoni «Kredit» deb yuritiladi.

Qadimiy savdo kitoblarida schyotning «Debet» tomonida kirim, «Kredit» tomonida chiqim ko‘rsatilgan. Hozirda ham bu ma‘no qisman saqlanib qolgan.

Bu schyotlar xo‘jalik mablag‘lari, ularning tashkil topish manbalarining harakatini hisobga olish ishlarini osonlashtirish va ulardan to‘g‘ri foydalanishni nazorat qilishda ham qo‘l keladi. Masalan, buxgalteriya hisobi tizimida «Xomashyo va materiallar» so‘zi o‘rnida — 1010, «Kassa» so‘zi o‘rnida — 5010, «Asosiy ishlab chiqarish» so‘zi o‘rnida — 2010, «Tayyor mahsulot» so‘zi o‘rnida — 2810 kabi raqamlardan foydalaniladi. Buxgalteriya hisobi schyotlari raqami bir davlatda bir xil qabul qilinadi. Buxgalteriya hisobi schyotlarining bir xilligini ta‘minlash maqsadida.

O‘zbekiston Respublikasi Buxgalteriya Hisobi Milliy Standartlarining 21-sonli «Xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy-xo‘jalik faoliyati buxgalteriya hisobi schyotlar rejasi va uni qo‘llash bo‘yicha

yo‘riqnoma» nomli standart qabul qilingan. Ushbu standartdagi schyotlar yig‘indisiga «Buxgalteriya hisobi schyotlar tizimi» deyiladi.

Schyotlar tizimi xo‘jalik mablag‘larini va ularning tashkil topish manbalarini, xo‘jalik jarayoni natijasida ularning tarkibiy, miqdoriy va harakat jihatidan o‘zgarib borishini iqtisodiy guruhlash va doimo tezkor nazorat qilib borishdir.

Korxonada faoliyatida yoppasiga, uzluksiz hisob qilib borilar ekan, korxonada barcha mulkini o‘rganib, ularning xususiyatlarini yaxshilab anglab yetmoq kerakdir. Korxonada mulklari hisobi to‘liq yuritilar ekan, hisob ishlarini osonlashtirish, oqilona tashkil etish maqsadida schyotlar rejasi ishlab chiqilgan. Shuni nazarda tutmoq kerakki, Buxgalteriya Hisobi Milliy Standartining ishlab chiqilishi va hayotga tatbiq etilishi zaruriy hol bo‘lganidek, schyotlarning yangi rejasini ishlab chiqish ham zarur bo‘lib qoldi va schyotlarning yangi rejasini korxonalar moliya xo‘jalik faoliyatining buxgalteriya hisobida qo‘llanilib kelmoqda.

Schyotlar rejasi 6 qism va 9 bo‘limdan iborat. Schyotlar rejasining qismlari quyidagilardir:

1. *qism. Uzoq muddatli aktivlar.*
2. *qism. Joriy aktivlar.*
3. *qism. Majburiyatlar.*
4. *qism. Xususiy kapital (mulk).*
5. *qism. Moliyaviy natijalarni shakllanishi va ishlatilishi.*
6. *qism. Balansdan tashqari schyotlar.*

Schyotlar rejasidagi bo‘limlar quyidagicha nomlangan:

1. *bo‘lim. Asosiy vositalar, nomoddiy va boshqa uzoq muddatli aktivlar.*
2. *bo‘lim. Tovar-moddiy zaxiralari.*
3. *bo‘lim. Kelgusi davr sarflari va muddati uzaytirilgan sarflarning joriy qismi.*
4. *bo‘lim. Olinadigan schyotlar.*
5. *bo‘lim. Pul mablag‘lari, qisqa muddatli investitsiyalar va boshqa joriy aktivlar.*
6. *bo‘lim. Joriy majburiyatlar.*
7. *bo‘lim. Uzoq muddatli majburiyatlar.*
8. *bo‘lim. Kapital (mulk), foyda va zaxiralar.*
9. *bo‘lim. Daromad va sarflar.*

Schyotlar rejasini bilish nafaqat buxgalterlar, balki auditorlar, soliqchilar qisman tashqi foydalanuvchilar (aksiyadorlar, ta‘sischilar) uchun ham kerakdir.

Schyotlarning tuzilishi.

Schyotlar ikkiga ajratiladi:

Aktiv schyotlar — xo‘jalik mablag‘larini aks ettiruvchi schyotlar.

Passiv schyotlar — xo‘jalik mablag‘larini tashkil topish manbalarini aks ettiruvchi schyotlar.

Aktiv schyotlarning debetida ko‘payish, kredit tomonida esa kamayish aks ettiriladi. Passiv schyotlarda esa aksincha, debet tomonida kamayish, kredit tomonida esa ko‘payish aks ettiriladi.

Ma‘lumki, schyotlar oy boshiga ochiladi. Bu vaqtda mablag‘ va ular manbalari mavjud bo‘lib, ular oy boshiga qoldiq deb ataladi.

Oy davomida xo‘jalik jarayoni natijasida mablag‘lar va ular manbalari harakati (ko‘payishi, kamayishi) oborot deyilib, ularni debet yoki kredit tomondaligiga ko‘ra, debet oborot, kredit oborot deb ataladi.

Aktiv schyotlarda debet oborot oy davomida mablag‘larning kirimini, kredit oboroti esa mablag‘lar oy davomida kamayishini bildiradi.

Passiv schyotlardagi debet oborot oy davomida mablag‘ tashkil topish manbasi kamayishini, kredit oborot esa oy davomidagi manba ko‘payishini bildiradi.

Buxgalteriya hisobi schyotlari doimo bosh qoldiq bilan boshlanib, oxirgi qoldiq bilan yakunlanadi. Ba‘zi bir yig‘ib taqsimlovchi yoki tranzit schyotlarda bosh qoldiq ham, oxirgi qoldiq ham bo‘lmaydi. Chunki ular oy boshiga ochilib, oy oxirida yopiladi. Aktiv schyotlardagi oy oxiriga qoldiqni aniqlash uchun, oy boshiga qoldiq summaga debet oborot summasini qo‘shib, kredit oborot summasini ayirish orqali topiladi:

Masalan:

$$DT\ oq. = DT\ bq. + DT\ ob. - K\ ob$$

bunda, DT oq. — debet oxirgi qoldiq;

DT bq. — debet boshlang‘ich qoldiq;

DT ob. — debet oborot;

K ob. — kredit oborot.

Buni chizma ko‘rinishida quyidagicha aks ettirish mumkin:

$D^T + 5010$	$K^m -$
<i>Ba.</i> 400	
42.000	40000
454.000	454000
4000	6.200
$D^T\ ob.$ 500000	$K\ ob.$ 500200
$D^T\ oa.$ 200	

$$200 = 400 + 500000 - 500200$$

Korxonada kassasidagi naqd pul oy boshida 400 so‘m bo‘lgan, oy davomida esa 500.000 kirim bo‘ldi, oy davomida sarflangan naqd pullar 500200 summi tashkil etdi. Demak, oy oxiriga 200 so‘m naqd pul kassada qoldi.

Xuddi shunday tuzilish passiv schyotlarda ham ko‘zga tashlanadi.

$D^T - 6710$	$K +$
	<i>ba.</i> 40000
140000	600000
60000	
20000	
420000	
$D^T\ ob.$ 640000	$Kob.$ 600000 K^T
	<i>oa.</i> -

6710 - Xodimlar bilan xisoblashish schoti

Korxonaning xodimlar oldida mehnat haqi yuzasidan 40.000 so‘m qarzi mavjud edi, oy davomida esa 600.000 so‘mlik mehnat haqi yuzasidan majburiyat ko‘paydi. Xodimlar oyligidan ushlangan summalar va to‘langan summalar oy davomida 640.000 so‘mni tashkil etdi.

Demak, oy oxiriga korxonaning xodimlar oldida qarzi qolmadi, ya’ni

$KJ_{oq.} = K_{bq.} + K_{ob.} - DT_{ob.}$

$0 = 40000 + 600000 - 640000$

Xulosa.

Har bir korxonalar umumiy qonunchilik bilan belgilangan schyotlar rejasiga asosan o‘z ishchi schyotlar rejasini tuzib olishlari kerak. Ishchi schyotlar rejasida tanlab olingan schyotlar miqdori xo‘jalik faoliyati turiga qarab barcha qo‘llaniladigan xo‘jalik operatsiyalari hisobini ta‘minlashi kerak. Hisobning barcha sub‘ektlari namunali schyotlar rejasidan foydalanishga majbur. Schyotlar rejasida ko‘rsatilmagan schyotlarni qo‘llash faqat O‘zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi. Buxgalteriya hisobi schyotlari buxgalteriya balansi bilan chambarchas bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. @LeadersGroup - Bugun kechagidan kuchliroq!
2. @H_Burxonov - Buxgalteriya bo‘yicha mutahassis!
3. D. Q. Usmanova Buxgalteriya hisobi schyotlarining rejasi, <http://www.genderi.org/d-q-usmanova.html?page=33>